

ԵՐԱԺՇՏԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՄԻՋՆԱԴԱՐԵԱՆ ՀԱՅ ԿՈՄՊՈԶԻՏՈՐՆԵՐ

Ք,

ՀՆԱԳՈՅՆ ՀԱՅ ԵՐԱԺՇՏԱԳԻՏՆԵՐ 4-5 ԴԱՐ

1.

ԵՐԱԺՇՏԱԳԵՏ ՍՍՀՍԿ ԳԱՐԹԵՒ

Հայ ինքնուրույն գրականության հիմնադիրները, մտաւոր վերածնունդի ատենը, նորգները և մշակութային շարժման փայլուն աստղերը հանդիսանում են երկունշանաւոր և լուսատու զէմքեր — Սահակ Պարթևը և Մեսրոպ Մաշտոցը, որոնք այնքան նշանակալից դեր են կատարել հայերէն լեզուի, գրականության զարգացման գործում և թանկագին ծառայութիւն մատուցել դարաշրջանի նոր սերնդի լուսաւորութեան խնդրում:

Հայ գրականության այդ երկու պայծառ զէմքերի շնորհիւ էլ, տառերի գիւտից յետոյ, սկսում է հայ եկեղեցական երաժշտութեան ձևակերպութիւնների շրջանը: Այդ հանգամանքը հաստատում են հայ մատենագրերի աւանդ թողած մի քանի յիշատակարանները: Դրանցից ուշագրաւ է պատմիչ և կենսագիր Կորիւնի վկայութիւնը: Տառերի գիւտի հետ Մեսրոպ Մաշտոցի Հայաստան վերադարձը նկարագրելիս Կորիւնը հայ երաժշտութեան մասին արձանագրել է այսպիսի թանկագին տողեր. «Եւ զցանկալի ողջոյնն միմեանց տուեալ, ուստի և բարբառօք ցնծութեան և երգօք հոգևորօք և բարձրագոյն օրհնութեամբք ի քաղաքն զառնային և զաւուրս տօնական ուրախութեամբ անցուցանէին»:

Մի այլ արժէքաւոր աղբիւր է ձեռագիր «Յայաստաւուրք»ի յիշատակարանը, ուր կարդում ենք. «Արարին երգս շարականաց և կարգեցին եղանակս ամենայն ձայնից, զորս բաժանեաց ի միմեանց սուրբ հայրապետն Իսահակ Պարթև տաան ձայն»:

Այս պատմական վաւերագրերն էլ նշում են մի կարևոր հանգամանք, որ եթէ Մա-

սիսի պէս Ս. Մեսրոպ Մաշտոցը հայերէն տառերի գիւտով անմահացաւ, ապա Սահակ Պարթևը հայոց ինքնուրույն գրականութեան առաջին հեղինակը հանդիսացաւ և անմահացաւ «Աստուածաշունչ»ի հոյակապ թարգմանութեամբ: Նոյնպէս նա է համարում հոգևոր երգերի և շարականների ձայնագրութեան առաջին ստեղծագործող արուեստագէտը: Մի հանգամանք պարզ է, որ Սահակ Պարթևը, Մեսրոպ Մաշտոցը և Վառձապուհ թագաւորն ստեղծեցին հայ գիրն ու գրականութիւնը և կերտեցին Ոսկեդարը:

Ահա այդ երեք լուսաւոր և պայծառ զէմքերից Սահակ Պարթևի կեանքի սեղմ պատկերը: Ներսէս Մեծի որդին և Պոսոյ հայութեան պարծանքն է նա, ուր ծնուել է 335 թուին: Իր նախնական և միջնակարգ կրթութիւնն ստանում է իր հօր՝ Մեծն Ներսէսի բացած դպրոցներում: Այնուհետև նրան տեսնում ենք Բիւզանդիոնում, ուր խորանում է և հմտանում յունարէն լեզուի, պատմութեան, արուեստի և գիտութիւնների մէջ: Շուտով նա յայտնի է դառնում ո՛չ միայն որպէս հմուտ յունագէտ, ասորագէտ, պարսկագէտ, այլև հուսկուում է որպէս եկեղեցական գրքերի գիտնական և կրօնական մագիստրները զորդ բանաստեղծ և առաջնակարգ թարգմանիչ:

Հայոց Սոսորով Գ. արքան և ժամանակի լուսաւոր հայ հոգևորականները, բարձր գնահատելով նրա լուրջ պատրաստութիւնը, Ասպուրակէս կաթողիկոսի մահից յետոյ, նրան 373 թուին ձեռնադրում են կաթողիկոս: Մօտ 50 տարի, նա արտակարգ հմտութեամբ վարում է հայրապետական տաժոյի պատասխանատու աշխատանքները և շարունակում Մեծն Ներսէսի սկսած կրթական գործունէութիւնը: Դա այն մասը չէր, որ պարսկամոլ հայ նախարարներից ոմանք, Սառանեանների թեւադրանքով, հայ թագաւորական տան հետ պառակտում են: Նրանք Սահակ կաթողիկոսից պահանջում են, որ միանայ իրենց

Սակայն, նրա խնքնություն ստեղծագործութեան մէջ պատուաւոր տեղ է զբաղում «Կանոնք»-ը: Դրանք խրատական-բացատրական կանոններ են, որոնցով նա գծել է եկեղեցականների պարտականութիւնները և ձեւակերպել է ժողովրդի ու հոգևոր դասի փոխյարաբերութիւնները: Այդ կանոններով նա պայքար է ծաւալել հայ հոգևորականների շահաւորութեան դէմ և ընդգծել է նրանց հատոյթների աղբիւրները: Ահա թէ ինչո՞ւ հայ եկեղեցու իրաւունքի պատմութեան համար այդ կանոններն ուրոյն արժէք ունեն:

Կան բանասէրներ, որոնք Սահակ Պարթևին են վերագրում քահանայի օրհնութեան և քահանայի ու աշխարհականի թաղման առթիւքները:

Սակայն, մի հանգամանք աւելի արժէքաւորում է Սահակ Պարթևի կերպարը: Դա նրա երաժշտական տաղանդն է: Նա ո՛չ միայն կարգաւորել է հայոց եկեղեցու ժամասացութիւնը, այլև ձայնազրել է հոգևոր երգեր: Նրա ստեղծագործութիւններն են համարում «Պատարագամատոյց»-ը և Աւագ Ծառաթի շարականների մի մասը, որոնք զբաղւել են իրենց իմաստի խորութեամբ, անսահման պարզութեամբ և ոճային երանգաւորումներով:

Հայ ժողովրդի այս մեծատաղանդ դաւակն իր աշխերն ընդմիջտ փակեց 439 թուին և թաղուեց Տարօնի Աշտիշատ վանքում:

7 Ե Ղ Գ Ա Ր

Զ.

ԵՐԱԾԵՏԱԳԷՏ ԿՈՄԻՏԱՍ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

Շրջ դարի առաջին քառորդի հայ երաժշտական մշակոյթի և բանաստեղծական գրականութեան մէջ պատուաւոր տեղ է զբաղում մի վաստակաւոր երաժշտադէտ և բանաստեղծ: Դա Կոմիտաս Կաթողիկոսն է, բարձր մշակոյթի տէր մի հոգևորական, որ իր ստեղծագործութիւններով նպաստել է դարաշրջանի երաժշտական և բանաստեղծական արուեստների զարգացման:

Հայ եկեղեցական գրականութեան պատմութեան «քաջահմուտ» այս հոգևորականը, չնորհիւ իր մտաւոր լուրջ պատրաստութեան ու զիտութեան, իր ապրած դարաշրջանում մեծ հեղինակութիւն է վայելում:

Իր ժամանակակիցներից նա սիրւում է և բարձր գնահատւում որպէս լաւագոյն երաժիշտ, տաղանդաւոր բանաստեղծ և տիպար հոգևորական:

Նրա կեանքի պատմութեան էջերը ձեռք տանում են Արագածոտն գաւառի Աղջ գիւղը, ուր նա ծնուել է նահապետական մի ընտանիքում:

Ուսանում է էջմիածնում, որից յետոյ ստանձնում է «Ս. Հռիփսիմէի» վանքի փակակալի պաշտօնը: Այնուհետև նրան տեսնում ենք Տարօնում, ուր նշանակւում է առաջնորդ, ապա՝ Գլակի վանքի վանահայր, իսկ 615 թուին, Արարհամ Կաթողիկոսի մահից յետոյ, նստում է Դուինի Կաթողիկոսական աթոռի վրայ: Այս չրջանի նրա կեանքի մասին Շրջ դարի նշանաւոր պատմիչ Սերէոսը, որի պատմութիւնը կարևոր աղբիւր է մարդպանական շրջանի և արաբական առաջին արշաւանքների պատմութեան համար, հաղորդել է կենսագրական մի քանի տեղեկութիւններ, որոնք ընդգծում են, որ Շրջ դարում Կոմիտասը յայտնի է դարձել նաև որպէս շինարար: Դեռ 618 թուին նա հիմնովին քանդում է և կերտում Հայաստանի ամենագեղեցիկ կաթողիկոսի մէկը՝ «Հռիփսիմէի» վանքը: Այդ հանգամանքը հաստատում է մի թանկագին վաւերագիր: Դա 618 թուականին գրուած մի ձեռագիր «Ժողովածու» է, որի յիշատակարանում, «Իււտ նշխարաց Սըրբոյն Հռիփսիմեայ» մասում, կարդում ենք. «Եւ եղև յամի քոսներորդի ութերորդի Ապրուէզ Խոսրովու» քակեաց Կաթողիկոսն Կոմիտաս զմատուռն Սրբոյն Հռիփսիմէի, ի վաղարշադատ քաղաքի զի կարի ցած էր և մթին շինուածն, որ շինեալ էր ի Սահակայ Կաթողիկոսէն: Արդ մինչդեռ քակէին զորմն մատրանն, հանդիպեալ պատահեցան զանձին ծածկելոյ յազարակի ըստ տէրութեան ձայնին, որ էր զանձ բոլորաւէր, լուսաւորիչ, չքնադագեղ, արքունական մարգարտին, այսինքն կուսական մարմնոյն սրբոյ տիկնոջն Հռիփսիմեայոյ:

Մեղանից հազար երեք հարիւր երեսուն և եօթը տարի առաջ կերտուած այս գեղեցիկ յուշարձանը, որ այսօր մեզ ցայտուն դադափար է տալիս Շրջ դարի հայ ճարտարապետների գեղարուեստական նուրբ ձաշակի և արուեստի էութեան մասին, հպարտ

բազմել է Վաղարշապատի մօտ և զրաւիչ է հայկական ճարտարապետութեան ինքնատիպ ոճով: Այս հռչակապ կոթողի գեղարուեստական արժէքը տաղանդաւոր ճարտարապետ Թորոս Թորամանեանն ընդգծել է այսպիսի բնորոշ տողերով. «... ի տես այս կոթողին հիացում ազդողը և հանդիսատեսին յափշտակողը արտաքուստ միմեանց հակառակ ուղղութեամբ, հորիզոնական և ուղղահայեաց ուղիղ գծերի, երբեմն աղեղներով խառն, վսեմ ներդաշնակութեամբ օժտուած գծերն են, որոնք իրենց բարձրութեան և լայնութեան մէջ այնպիսի չքնաղ դասաւորութիւն ունեն, որ ամէն տեսակ քննադատութիւնից բարձր են մնում»:

Հռիփսիմէի տաճարից բացի, Կոմիտաս Կաթողիկոսին վերագրուած են նաև «Գայ-իանէ» եկեղեցու նորոգութիւնը, որ կառուցել էր Եզր Կաթողիկոսը: Առհասարակ, 618 թուականը Կոմիտաս Կաթողիկոսի շինարարական գործունէութեան պատմութեան մէջ առանձնայատուկ տեղ է զբաղում: Այդ թուին նա քանդել է տալիս նաև Էջմիածնի փայտակերտ զմբէթը և նրա տեղ կոփածոյ քարից նոր ու գեղեցիկ զմբէթ է կառուցում: Վերջացնում է նաև Արրահամ Կաթողիկոսի օրով սկսուած Դուինի Ս. Գրիգոր եկեղեցու շինութիւնը և մի քանի այլ նորոգութիւններ կատարում:

Նշենք և այն, որ նա շինարարական աշխատանքները հետ՝ առանձին ուշադրութիւն է դարձնում նաև հայ եկեղեցականների ուսման և կրթութեան վրայ:

Սակայն, Կոմիտաս Կաթողիկոսն իր դարաշրջանում հռչակում է իր բանաստեղծական խոշոր ձիրքով: Նրա ստեղծագործական արուեստի պատմութեան մէջ նշանաւոր է «Անձինք նուիրեալք» խորագրով ընդարձակ ինքնուրոյն բանաստեղծութիւնը, որ իր բովանդակութեամբ, արտայայտութեան ձևով, բանաստեղծական պատկերներով և քնարական ֆիւր շնչով արժանի է առանձին ուշադրութեան: Դա Հռիփսիմէի բարեպաշտ կոյսերի նահատակութեան նուիրուած մի օրհներգութիւն է, որը սակայն պատահականութեան արդիւնք է: Հռիփսիմէի մատուցած քանդելու ծառայական նա գտնում է կոյսի դադաղը, կնքուած Սահակ Պարթևի կնիքով, որով չի համարձակուած բանալ և ինքն ևս կըն-

քում է դադաղը և ամփոփում աւագ խորանի տակ: Այդ առիթով էլ հնչեցնում է «Անձինք նուիրեալք» շարականը, որ մինչև այսօր երգւում է Հայոց եկեղեցում: Պատմագիր Սեբէոսի վկայութեամբ՝ Կոմիտաս Կաթողիկոսն անսահման սիրով սիրում է ու պաշտում Հռիփսիմէի յիշատակը: Թերևս այդ երևոյթով էլ պիտի բացատրել, որ բանաստեղծութիւնը գրուած է ո՛չ միայն անկեղծ և խորը զգացմունքով, այլև իր բովանդակութեան ու բանաստեղծական պատկերների գեղեցիկ ներդաշնակութեամբ զրաւիչ է:

Սակայն, այս գեղեցիկ ստեղծագործութիւնն ուշադրաւ է մի այլ էական յատկանիւշով: Դա սիրային երանգաւորումն է: Կոմիտաս Դրդ դարի առաջին բանաստեղծն է, որ, արհամարհելով ժամանակի նախապաշարումները, համարձակ կերպով երգել է սէրն ու գեղեցկուհին:

Կոյսերի գեղեցկութիւնը նա նկարել է այսպիսի բնորոշ տողերով. «Զեր մարմնաւոր գեղեցկութեան պայծառութիւնը յիմարեցրեց թագաւորին և հեթանոսներին զարմանքի ու սարսափի մատնեց: Սքանչելի և աստուածատուր կոյսերի գեղեցկութեամբ ու սիրով վառուած՝ հրեշտակները մարդկանց հետ տօն էին կատարում»:

Նշանակալից է որ բարեպաշտ կոյսերի արտակարգ գեղեցկութիւնը հրապուրում է ո՛չ միայն թագաւորին, այլև հեթանոսներին, հրեշտակներին և մարդկանց: Կոյսերի աննման գեղեցկութեան պատճառով էլ անասելի պայքար է սկսում Հռիփսիմէի ու թագաւորի միջև: Տկար Հռիփսիմէն ութը ժամ մաքառում է Տրդատի դէմ և յաղթող հանդիսանում ու անարատ մնում: Դա Դրդ դարի բանաստեղծական զրականութեան մէջ մի նոր երևոյթ է:

Կոմիտասի բանաստեղծութեան մի այլ հմայքը զաղափարի պաշտամունքն է: Հռիփսիմեան կոյսերն իրենց կրօնական սկզբունքներին և հաւատին ո՛չ միայն հաւատարիմ են մնում, այլ արիւթեմբ ու քաջութեամբ պայքարում են աշխարհիկ զգացումների դէմ, ա՛յն խորը համոզումով, զգացումներով, ա՛յն խորը համոզումով, որ կեանքի վայելքներն ու հրապոյրներն ունայն են և անցաւոր, իսկ մնայուն է միայն «երկնաւոր պառկը»: Ահա Կոմիտասի՝ աշխարհի ունայնութեան մասին գծած նը-

կարից մի նմուշ. «Ամբողջ ժամանակ հոգևոր աղօթքներն ու ծոմապահութեան նուիրումը, խորին յուսով զխաղրեցին փորձութիւններն և զանազան լիկանքներն՝ և եղան անթառամ պսակն արժանաւոր ժառանգորդները: Քրիստոնէական այս յոռետեսութիւնը կազմում է Կոմիտասի ստեղծագործութեան զաղափարական գիծը:

«Անձինք նուիրեալք»-ի մի այլ յատկանշական գեղեցկութիւնն երաժշտական արւեստն է: Դա հայ եկեղեցական երաժշտութեան լաւագոյն յուշարձաններից մէկն է, որը զբաւիւ է իր զգացմունքի ջերմութեամբ ու խորութեամբ և իր ոճային նուրբ երանգաւորութեամբով ցայտուն զաղափար է տալիս վաստակաւոր հոգևորականի երաժշտական արուեստի էութեան մասին:

Ընդգծենք մի այլ երևոյթ: Այս գողտրիկ շարականը, որ ցայտուն մի նմուշ է «խորհրդային» կոչուած երաժշտական արուեստի, Հայ եկեղեցու Շարակնցի մէջ ուրոյն տեղ է զբաւում և Դրդ զարից սկսած, ամէն տարի, Հոկտեմբերի տօնին, Հայոց եկեղեցում երգուել է և երգւում, որի լեզուական պարզութեան ու գեղեցկութեան մասին զաղափար տալու համար զբաւառ բնագրից առաջ բերենք մի պատկեր:

«Անձինք նուիրեալ սիրոյն Քրիստոսի, երկնաւոր նահապեհ եւ կուսանք իմաստունք. ի պարճանա ձեռ բարձրացեալ Տօնե Մայր Սիրով զսեփօրն իւրով: Բարբառք երկնաւոր լըցին զերկիր, Քանգի հոս անուշից բուրեցայք ի Քրիստոս: Հոկտեմբեր մեծ խորհուրդ եւ անուց ցանկալի Ընտրեալ ի յերկրի եւ զստեալ ընդ հրեշտակս»:

Նշենք, որ այս ոտանաւորն Խաւացի բանաստեղծ Լուիճի Կարէր Խաւերէն լեզուով թարգմանել է և 1843 թուին տպուել է Վենետիկի — Ս. Ղազարի վանքում:

Առաջ բերենք նաև Կոմիտասի մասին Յարութիւն Գ. Շալեանի «Հայաստանի կոչնակումը զբաւ հետեւեալ տողերը. «... Հայ երաժշտութեան պատմութիւնը զժրագրաբար վաւերական շատ քիչ բան ունի մեզ համար: Գիտենք միայն թէ եթեքերորդ դարուն՝ Կոմիտաս Կաթողիկոս՝ հեղինակը Հոկտեմբերի շարականին՝ լաւ երաժշտագէտ մըն էր և ինք յօրինած՝ այդ երգին

եղանակը համաձայն խորհրդային երաժշտական դրութեան մը, զոր կատարելագործողներն եղած են Սարգիս անունով հայ մը և Պարպուտ անունով Զրադաշտ պարսիկ մը, պարսից Սասանեան խորհրդ երաժշտագէտ արքայի հովանաւորութեան ներքեւ: Այս իսկ պատճառաւ է որ երաժշտական այդ դրութիւնը արեւելքի՝ կը կոչուի խորհրդային»:

Կոմիտասին վերագրում են նաև «Սրբոց Հոկտեմբերի կանոն» ուրիշ շարականներ և Ս. Սահակի անունով գրուած բազմաթիւ ճառեր: Սակայն, հայ բանասիրական գրականութիւնը հիմք ունենալով այդ շարականների և ճառերի կառուցողական ու լեզուական արուեստը, բանաստեղծական պատկերները և այլ էական երևոյթներ, գտնում է որ զբանք Կոմիտասի գրչին չեն պատկանում: Նոյնպէս նրա անունով զբաւուրում են նաև դաւանաբանական թղթեր՝ «վասն հաւատոյն»:

Մի հանգամանք այժմ պարզ է, որ Կոմիտաս Կաթողիկոսը Դրդ զարում հաշակուել է որպէս բանաստեղծ-երաժիշտ: Նրա հայ բանաստեղծական գրականութեան նշանակութեամբը «Անձինք նուիրեալք»-ը, որ գրուած է Հոկտեմբերի կոյտերի վեհօրհիւնն ու կատարած գործերը, իր հրապանչ եղանակով հայ հոգևոր երաժշտական արուեստի լաւագոյն էջերից մէկն է:

Ընդգծուած երևոյթներն էլ նշում են որ իր ստեղծագործութիւններով Կոմիտասը Դրդ զարում Հայաստանում ծաւալուած բանաստեղծական-երաժշտական շարժման լաւագոյն գրողակերպներից մէկն է: Այդ տեսակէտից էլ նա հայ հնագոյն մշակութի պատմութեան մէջ ուրոյն տեղ է զբաւում:

ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ

(Շարունակելի՝ 3)

